

„ערוך השלחן“

אחד המעטים בדור האחרון, שזכה לכך, כי העולם יכנהו לא בשמו אלא על שמו של הספר שעשה למפעל חייו, הוא זקני הרב מנאוותרדק, הרב יחיא'ל מיכל אפשטיין. ספרו הוא „ערוך השולחן“. הספר „ערוך השלחן“ זכה שעוד בחייו של מחברו נחשב לפוסק ולספר־עיון כאחד. אברכים שהכינו עצמם לרבנות ורבנים צעירים, שעדיין לא היו מתוקנים להוראה, למדו מתוך הספר „ערוך השלחן“. היו כאלה שלמדו בו תחלה ואחרי כן הלכו אצל המקורות, למן הש"ס ועד „שלחן ערוך“, ואחרים נהגו להפך, תחלה למדו במקורות ו„ערוך השלחן“ שמש להם להזור על למודם ולמצוא את „השורה האחרונה“ של ההלכה. והרבנים הגדולים, אלה שלא היו זקוקים לספר כזה, היו בכל זאת מפיקים ממנו תועלת וראו את „ערוך השלחן“ כ„ספר שמוש“, שאפשר לצאת בו כשיש צורך לברר חיש את הדין ואת ההלכה. ידוע היה, למשל, בחוגי הלומדים, כי „הגדול ממינסק“, שהיה גדול בשנים מזקני וזיה מפורסם כאחד הגאונים הגדולים בדורו, היה משתמש לגבי כמה „שאלות“ בספר „ערוך השלחן“. המופלא שבדבר, כי הספר נתקבל לא מפני שמחברו היה בן סמך, אלא להפך, המחבר נודע לשם לאחר שלספרו יצאו מוניטין. כשיצא „ערוך השלחן“ בראשונה על „חושן משפט“, פלט אחד הרבנים הגדולים, מבני המשפחה שלנו, דבר הלצה ואמר:

— מרבים לחבר ספרים כל כך, עד שאין שמות חדשים בשבילם, ולפיכך נוטלים את השמות הישנים ומהפכים אותם. במקום „שלחן ערוך“ עושים „ערוך השלחן“.

האיש שפלט מפיו הלצה זו אף הוא ודאי שנה את דעתו וידע להוקיר את החבור החשוב והכביר הזה לפי ערכו הרב. עולם הרבנים „בלע“ ממש את הספר „ערוך השלחן“. זה היה חבור שלא היה צורך לבקש לו קונים, אלא הקונים היו תמיד חוזרים אחריו לרכוש כל חלק חדש ממנו תיכף לצאתו מבית הדפוס.

שום שוחט לא נגש לבקש „קבלה“ קודם שעבר ב„ערוך השלחן“ על הלכות „שחיטה וטרפות“, ושום רב לא קבל רבנות בטרם שרכש לו את „ערוך השלחן“ על „יורה דעה“ ו„אורח חיים“. והלומדים הגדולים מצאו ענין גם ב„חושן משפט“ ו„אבן עזר“. „ערוך השלחן“ נעשה כמעט לאחד מספרי רומ“ל. ויותר ויותר הוא הולך וקונה שם והכל מכירים בו. אשרי האיש שאינו נקרא בשם שנתנו לו אחרים, אלא הוא גודע בשמו של הספר שהוא עצמו חבר! ...

מענין הדבר, שחבורו של הספר מופ^{אצרות התורה} פחות מהתפשטותו. איש אינו יכול לתאר לעצמו, כי חבור כביר כזה יהא נכתב בתנאים כאלה ובקלות כזו בדרך שהיה כאן. אפילו מומחים בחבור ספרים חושבים, כי ספר כזה, בעל משקל, שאינו רק „חדושי תורה“, שסוף סוף אפשר להסכים או שלא להסכים לו, אלא ספר שישמש כפוסק, שסומכים עליו לפסוק הלכה אם כשר או טרפה, אסור או מותר, חייב או זכאי — ספר כזה יש לכתוב מתוך הכנות גדולות לאסוף חומר, לערוך ולסדר ולהברר, אחרי כן לכתוב ולחזור ולכתוב, עד שיחא ראוי לדפוס. אבל על צד האמת כתב זקני את ספרו „ערוך השלחן“ בקלות ובמהירות כזו, עד שכל הרואה זאת היה מעלה בלבו את המושג של „השבעת הקולמס“. גדמה היה כאילו הדברים נכתבים מאליהם...

החלק הגדול של „ערוך השלחן“ נכתב בגאוהרדק. שם היה זקני יושב כל היום, מן הבוקר עד הלילה, חוץ משתי שעות בערך, אחרי הצהריים, ב„חדר בית־דין“ יחד עם שני הדיינים שלו, כי במובן זה היה זקני „רב“ יותר מכמה אחרים. לפי דעתו, החלק החשוב ביותר של רבנות הוא לפסוק שאלות „ולשבת בדין תורה“. ואף על פי שהיו לו דיינים חשובים, מופלגי תורה באמת ומומחים בשאלות איסור והיתר ובדיני תורה, והסבא היה מחשיב אותם מאד,

האמין בכל זאת, כי מחובתו הוא, שעד כמה שאפשר יהא הוא הפוסק ולא יניח זאת לאחרים. בשבתו בחדר בית־דין, היו תמיד לפניו ענינים שונים, פה באה אשה לשאול שאלה, שם באים יהודים לדין תורה, פעמים שבאו שותפים להמלך בו בדבר חוזה או סכסוך, ופעמים שנכנסים אנשים לשאול עצה או לעסוק בשיחה" סתם.

חדר בית־דין היה בימים ההם "המועדון של בני עליה" במשמעות היפה. עמיתהארץ לא היו באים לשם. אנשים אצילים, תלמידי חכמים, משכילים — ונאוהרדק היתה עשירה בהם תמיד — היו באים לחדר בית־דין, על פי רוב בזמן שבין מנחה למעריב, לשמוע הדעות, לדעת "מה אומר הרב" ובכלל לעסוק קצת בשיחות חולין.

כל הדברים האלה לא הפריעו את זקני. הוא היה יושב אל שלחנה לידו עמד כסא ועל הכסא היו מונחים תמיד ארבעה ספרים: רמב"ם, חלק מן הטור, שולחן ערוך ואותה המסכת, דפוס של צורה קטנה, בעינין שעמד לפניו. וכך, בעיינו פה ושם, היה כותב את ספרו „ערוך השולחן“ דף אחרי דף. לעתים רחוקות מאד היה קם ממושביו ונגש להוציא ספר אחר לעיין בו. כרגיל, היה משתמש רק בארבעת הספרים הנזכרים, שהיו מונחים על ידו, ובכשרונותיו הגדולים, שני כשרונות היו לו, שקשה למצוא דוגמתם. תפיסה מהירה מאד, מה שקוראים „משקל ראשון“ וכח-זכרון מצוינ. ה„משקל הראשון“ היה קולע כל כך, עד שבדברים שאחרים צריכים לחשוב ולעיין בהם ולסכם אותם, היה הוא תופסם מיד. דבר זה נובע, יש לו גם צד לפגם. בשעה ש„משקל ראשון“ תש לפעמים והאדם טועה, קשה לו למצוא אחרי כן את הדרך הנכונה.

אבל בכתיבת הספר „ערוך השלחן“ במשך עשרות שנים, קרו דברים כאלה לעתים רחוקות מאד מאד. כראיה מוכיחה לכך תשמש העובדה, כי הספר „ערוך השלחן“ הגדול בכמות ובאיכות, נדפס מתוך כתב־היד כפי שיצא בפעם הראשונה מתחת ידו של המחבר, ככל מחבר, היו לו לזקני הרגלים שלו, שבלתם „לא שלט יצר הכתיבה“. הוא היה כותב רק בביתו, ודוקא „בחדר בית דין“, ולא בשום מקום אחר. בהיותו במקום אחר לשם ביקור, לא היה בו

רוח לכתוב משהו. היה משתמש בסוג מסוים של ניר, מקופל כפלים, ז. א. ארבעה עמודים בצורת מרובע, וכותב רק בנוצת און. בימים ההם כבר נכנסו לשמוש צפרני פלדה, אבל הוא היה רגיל, ביוחד בכתיבת „ערוך השלחן“, בנוצת און, מחודדה באופן מיוחד. אבל כשהיו לו כל „התנאים“ האלה, היה הספר „ערוך השלחן“ הולך וגדל מיום ליום, משעה לשעה. שום שאון ושום רעש, שום שיחה ושום קטטה של „בעלי הדין“ בדירתו לא הפריעו את סבא מעבודתו הקשה והמלאה רוח חכמה. ענין „שאלות“ היה בכלל אצלו דבר רגיל כל כך, עד שהיה עונה תיכף על שאלה מסובכה ביותר ומסלק אותה מיד. גם דירתו לא נמשך אצלו זמן רב. היה מסלק עטו הצדה, שומע את בעלי הדין ויודע מיד מה יש כאן לעשות. הדיינים היו רגילים לשאול ולהנחות ולשאול או „בעלי הדין“ היו מתוכתנים זה עם זה. אך כל אלה לא הפריעו אותו מעבודתו. בינתיים היה מוסיף לכתוב, כשנגמרו הטענות, צו על „בעלי הדין“ לצאת, אם גם היו אלה מחשובי העיר, ואחרי אשר התייעצו ביניהם הרב עם הדיינים — על פי רוב, לא נמשך הדבר זמן רב — הוציאו את פסקי הדין בעל פה או בכתב, בקצור ובהירות. כי הבהירות, אשר שררה במוהו של סבא, שררה גם בלשונו ובסגנונו החצוני והפנימי. גם זו היא אחת המעלות החשובות של „ערוך השלחן“, שהכל ערוך וכתוב שם בדיוק נמרץ. אין בסגנון שום ספקות, שום קשיים, שום ודו"ק. הכל ברור בתכלית, וכך היה גם הכתב החצוני. בבתי הדפוס, שהיו מדפיסים שם את „ערוך השלחן“, היה שמח מסדר זה, שנפל בחלקו לסדר כתביד של הספר, מפני שתענוג היה לקרוא ולסדר את הכתב של סבא. כל אות ואות לבדה, כל מלה עומדת בפני עצמה, ובאלפי הגליונות של „ערוך השלחן“ לא היה בכתביד שום כתם של דיו, לא היתה שום שורה ושום מלה מחוקה או כתובה מחדש. בהחזיקו במסכת של הש"ס ובהיות לנגד עיניו הרמב"ם עם הטור ועם השו"ע ובעזרת הבקיות בכל הנוגע לדין המדובר, יצאה המחשבה בהירות ובקביות, בלי ספקות, בלי חששות, מה ואיך יש לכתוב, וכך הובר, וכך נדפס אחד מן הספרים החשובים ביותר של הדורות האחרונים.

אין פלא, כי הספר הגדיל את שם מחברו. היו פונים אליו ב„שאלות

ותשובות" מכמה וכמה מקומות וארצות. וכשהיה עונה על התשובות, שמר גם כן על הכלל של בהירות ובטחון, שרגיל היה בהם כל ימיו. עם זה אין להעלים עין מזה, שגם ב"ערוך השלחן" וגם בתשובות — שלצערנו הן מפוזרות ואי אפשר לקבצן יחדו — לא הלך זקני רק בדרכים סלולות של המחברים שקדמוהו. הספר "ערוך השלחן" אינו רק חבור מסודר ומעובד, אלא יש בו גם הרבה מקוריות בכל חלקי התורה — כי יותר משנדפס נשאר בכתב יד — ויש מקומות ^{אצות התורה} ואולי למאות, שאנו מוצאים דעות עצמאיות משלה, הכרעות ופסקי דינים, כמעט תמיד עם נטיה לבלתי החמיר. לידיעותיו הרבות ולבהירות הנפלאה של רעיונותיו נצטרף תמיד הרצון למצוא את "הצד המקיל", ומי עוד כמוהו היתה לו האפשרות להיות מקיל. ועם זה ישמעו הכל לו. גם אם בכמה דינים בהלכות פסח הקל לפעמים שלא כדעת אברכים מופלגי תורה בנאוהרדק — וכאלה היו שם בעת ההיא כמה, שיצאו מהם רבנים — קבלו גם את פסקיהדין הזה מתוך יראת כבוד מרובה. כי לא רק שהיו גדולות ידיעותיו בפוסקים, מרובות יותר גם משל הגאונים הגדולים בדורו, אלא — מה שחשוב במזה לא מועטה מזה — שהיה נגש לשאלה כדרך שנגש מנתח גדול לנתוח, מתוך בטחון באבחנה שלו ומתוך בטחון גם בזה, שמה שהוא חותך ואיך שהוא חותך הרי זהו הרפואה הנכונה, כי לולא כן, לא היה שום מנתח יכול לעשות מלאכתו בשלימות. כמה רבנים משולים לפעמים לסוג של רופאים, שאמנם גדולים הם מאד בתורת הרפואה להלכה, אבל כשבא לידם מעשה, אין הם בטוחים בעצמם, נותנים הם תרופות שונות שיכולות לרפא את המחלה ואם לא — סוברים הם — יבקשו תחבולה אחרת. הבטחון השלם אין להם.

כאשר שאלו את סבא בשיחה משפחתית, כיצד אפשר לאדם בכלל להיות מורה הנוראה, אם בכל דין "יש שבעים פנים לתורה" ולכל תורה יש למצוא תמיד פירכא, וכל דבר אפשר לפרש בפנים שונות, ואם כן עלול הפוסק להכשל ולאסור את המותר או להתיר את האסור, ענה על זה ואמר:

— צריך אדם רק לכוון את לבו להיות פוסק כהלכה ולהלך מזה — הרי "לא ניתנה תורה למלאכי השרת", ואם כל אחד יהיה חושש תמיד, שדעתו

לא נכונה, למי אפוא ניתנה התורה? האדם צריך שכונתו תהא ישרה ועלין לבקש את האמת, והשאר — „והוא רחום יכפר עוון“.

הבטחון והאומץ הועילו לו, שיהיה הפוסק המוסכם לא רק בדורו, אלא עוד יותר, בדורות הבאים. ובזמן שביקש להקל היה עושה זה מתוך יראת שמים ובטחון גמור כי דרכו נכונה, כשם שאחרים מחמירים להוציא את עצמם מידי ספק וקונים בזה, לפי דעתם, את עולמם.

אירע פעם בליל ה„סדר“ השני של פסח שבאה אשה לשאול שאלה, דוקא כזו שאלו היו מורים איסור, היה הדבר נוגע לא לסעודת ה„סדר“ בלבד, אלא אולי גם כל משק הבית וכל מה שהכינו לפסח היה נעשה חמץ. הדבר היה בשעה שבאו מתפלת ערבית ועשו הכנות להסב אל ה„סדר“, הסבא שמע את השאלה, ושלא כדרכו לענות מיד, לקח נר ונכנס לחדר בית-דין ששם עומדים הספרים. האשה שבאה לשאול עמדה מחכה. עברו עשרה רגעים, רבע שעה, עשרים רגע ויותר. הכל מצפים להתחיל את ה„סדר“ ואחד הנכדים נכנס לקרוא לסבא. הסבא עסוק, מעיין בספרים שונים, והוא עונה קצרות: „תיכף, תיכף, הנה אני בא“. עבר עוד זמן מה, והסבא נכנס לבית. ששם השלחן ערוך, הכל מקושט חגיגית, מחכים רק לבואו. פניו מזהירות בפנותו אל האשה ובאמרו: „כשר, לכי הביתה לערוך את ה„סדר“. השמרי לך, לבל יקרו שוב מקרים של שאלות“. ואל בני הבית אמר:

— כיצד יכלתי לשבת אל ה„סדר“ כל עוד שהאשה לא יכלה לשוב

הביתה ולערוך עם משפחתה את ה„סדר“ שלה? ...

תשומת-לב מיוחדת הקדיש סבא לא רק לעניני פסח אלא גם לשאלות של יום הכפורים. הוא ידע את כל החולים בנאוה-הרדק, לא רק את אלה השוכבים על ערש דוי, אלא גם בעלי היסודים מבין ההולכים בחוץ, שתענית יוהכ"פ יכולה להזיק להם. הוא היה מזהירם, שיכינו להם משהו לאכול, „פחות מכשעור“, גם בתוך ה„שלחנות“ בבתי-הכנסת, שבהם הם מתפללים, אולי, חס ושלום, יהיו חשים בגופם בשעת התפלה ויהיו מוכרחים תיכף „לטעום“ משהו. הוא עצמו היה אומר, שביום הכפורים הוא ממעט מאד בתפלה, משום שעליו לשמור על החולים. פעמים שהיה מבקר כמה חולים בביתם, היה הולך לבית-

החולים וגם היה עובר על פני בתי-הנסיות ושולח לקרוא את האנשים, שהיה חושד בהם שאינם בקו הבריאה, כדי לשמוע מפיהם, כיצד עוברת עליהם התענית, ואם הכיר בפניו של אדם, כי אינם כראוי, היה מצוה עליו ללכת מיד הביתה, ולפעמים שולח אחריו רופא או חובש — שעדיין היו קיימים בימים ההם — ופעמים שהיה סומך על עצמו ומצוה תיכף „לקחת משהו בפה“. רגיל היה לומר:

— כשבאים אלי לשאול בענין תענית, הרי אני נוהג: בנוגע לארבע התעניות: צום גדליה, עשרה בטבת, תענית אסתר ושבעה עשר בתמוז, אין אני מחכה, שהשואל יעבור את מפתן ביתי, אני מצוה ללכת ולאכול. אדם שבא לשאל, ודאי הוא חש בגופו, תשעה באב אני מחכה עד שהמדובר יסגור את הדלת אחריה, ואחרי כן אני אומר לו שלא יצום. רק בנוגע ליום הכפורים אני חוקר ודורש בפרטות...

זה היה כחו. בהקדישו את כל מרצו לספר חייו, ל„ערוך השלחן“, נשאר עם זה הרב בעירה וכל שאלה, וכל שואל היה חשוב בעיניו עד מאד.

אוצרות התורה
אוצרות השות